

BÁN IMRE:

POLGÁRI MIHÁLY ÉS MAGYAR TÖRTÉNELME

A Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak a 18. század problémáiról tartott vitaülésén Esze Tamás nyomatékosan rámutatott, hogy a kuruc hagyomány református parasztnépünk körében él tovább, s e népi kurucságot a református igehirdetés táplálja, „egymást érik a perek e rebellis tanokat hirdető prédikátorok ellen.“ Ugyanezen a vitaülésen Bóka László megállapította, hogy a 18. század gazdasági és társadalmi viszonyairól nincs kielégítő képünk. Helyes tehát, ha az irodalomtörténet maga is kutat e kép kialakításához szükséges mozzanatok után. Másfelől a kuruckor és a fölvilágosodás közé eső szakasz haladó vagy a kor viszonyaihoz mérten éppen forradalmi eszméivel egyáltalán nem vagyunk tisztában, e téren az apróbb adalékok összegyűjtése sem felesleges munka.

Polgári Mihály mezőtúri református prédikátort Szinnyei lexikona íróként is számontartja, azonban mindössze egy kézíratos bibliai történeti művét ismeri, életrajzi adatait egyáltalán nem. Irodalmi szempontból legjobban érdekelné bennünket az a kézíratos magyar történelme, amelyről maga Polgári beszél levelezésében, e műve azonban iratainak elkobzása során valahol elkallódott. Egyelőre tehát inkább feltűnő perének ismertetésével akarjuk felhívni a figyelmet a 18. század e rebellis prédikátorára és írójára.

Polgári Mihály 1752. június 11-én, vasárnap délelőtt a mezőtúri református templomban egyházi beszédet mondott. Az ott toborzást végző katonákkal együtt jelen volt Mackdermoth József zászlótartó is, aki a prédikáció egyes kitételeiben lázítást és felségsértést látott, s a lelkész feljelentette. A feljelentés szerint Polgári ilyeneket mondott volna: „...elegedne megh az királynénk avval, hogy Isten eő Fölsége az koronát az fejében helyeztette, és emlekezne megh az elejirül, azkik az ő (t. i. a reformátusok!) vallásokat manuteneálták, mert találkozhatik nálánál erősebb, az ki az fejérül azon koronát le végye.“ Ilyen előadásban a túri lelkész prédikációja valóban kimeríti a lázadás és felségsértés vádját, hiszen világos célzás esik a protestáns magyarságnak külföldi fegyveres segítségben való bizakodására. Az udvari és katonai körök természetesen II. Frigyesre gondolnak, akinek a magyar protestánsokkal való kapcsolatai állandóan izgatják a Habsburg-birodalom irányítóit.

A július 8-án letartóztatott Polgárít 11-én, a Gyöngyösön tartott megyegyűlés alkalmával állítják törvényszék elé. A kihallgatási jegyzőkönyvből kibontakoznak életének adatai. 1713-ban született Tiszapolgáron, valószínűleg földműves családból. Tiszacségen, Debrecenben, Nagykőrösön iskolázik, a teológiát Debrecenben végzi, ahol 1733. április 26-án subscribál. 1739–41 között a kuruc hagyományokkal terhes Váriban szolgál, mint rektor, innen megy az utrechti egyetemre. A helytartótanács rendelete hazaparancsolja

1743-ban, ez év szeptemberében már szatmári professzor. 1746—51-ig hajduhadházi lelkész, ez utóbbi évben Mezőtúrra választják meg prédikátornak.

A lázítónak minősített prédikáció ügyében a megyei törvényszék 16 tanút hallgatott ki Gyöngyösön. Ezek egyike sem emlékezett olyan kitélre, amelyet felségsértőnek lehetett volna nevezni; voltak a tanúk között olyanok is, akik a prédikációt meg sem értették. Maga a gyanúsított lelkész az egyik táblabírónak tollba mondta beszédének részletes vázlatát. Az alapige megválaszálása (83. zsoltár 2. és 3. verse) valóban merész. A nekitüzesedett prédikátor figyelmezteti a királynőt, „gondolja meg Istennek házához való kegyelmét”, grófi vérből ily magasra emeltetését, legutóbb is a férfi-ág kihalása után újolag feltámasztását. Végül azért könyörög, hogy Isten a „belső és külső méltóságok szívét irántunk szeretetre gerjessze.” Azt persze nem tudjuk, hogy mi volt a prédikáció eredeti szövege, a megcítált prédikátor első ijedelmében bizonyára megsemmisítette. Polgári minden beszédére gondosan készült: a nyomozási iratok között 48 prédikációja és imádsága és ezen kívül egész sor kátémagyarázata található. Sághy Mihály alispán szintén közli a prédikáció tartalmát Barkóczy püspök-főispánhoz intézett, 1752. július 24-én kelt levelében. Azonban ez is a bajba jutott lelkész vallomásán alapszik. Polgári utólag szelidíthette az élesebb fordulatokat, más értelmezést adhatott a merészebb gondolatoknak. Az nyilvánvaló, hogy Polgári nem buzdított lázadásra, nem mondotta azt, hogy majd akad olyan, aki az uralkodó fejéről leveszi a koronát: ez a hatalom csatlósának rosszindulatú félreértése volt. Kétségtelen azonban, hogy Polgáriban ott forrott a keserűség, s ha igyekezett is lojálisan beszélni hívei előtt, ez nem egészen sikerült neki. Nehéz lenne persze eldönteni, hogy ebben az elkeseredésben van-e valami a kuruc prédikátorok forradalmi tüzeből, vagy csak a meggyötört protestáns jajszava kap hangot. Az nagyon valószínűnek látszik, hogy a prédikátor szavaiban az alföldi jobbágy nép szociális elégedetlensége jut kifejezésre, persze az adott helyzetben lehetséges vallási köntösben. Polgári esetét vizsgálva ugyanis az a benyomásunk, hogy a mezőtúri lelkész valóban rebellisnek érezte magát, s nyilván a túlalmas porosz kapcsolatokra gondolt. Ellenkező esetben ugyanis nem menekült volna el a börtönből, s nem arra futott volna, amerre valóban menedéket keresett.

A magyar kancellária július 18-án kéri a haditanácsot Mackdermothnak eskü alatt történő újabb kihallgatására, Polgárit pedig Egerbe viszik vissza, s ott tisztességes fogságban tartják. Semmi nyoma, hogy tortúra alá vetették volna, amint a később befogott mezőtúri parasztbírákkal csakugyan megtették. Ügyét maga Polgári változtatta politikai szenzációvá, mikor augusztus 15-ére virradó éjtszaka a börtönfelügyelő segítségével megszökött a fogságból. Elhatározásának indokaival nem vagyunk egészen tisztában, menekülése után írt leveleiben e pontról igen szűkszavúan nyilatkozik. 1752. október 14-én Odera-Frankfurtból keltezett és feleségéhez intézett levelében is csak annyit közöl, hogy bár prédikációiban és írásaiban nincs semmi felségsértő dolog, minthogy bírait nem ismertek meg olyanoknak, akikre ártatlan ügyét bízhatta volna, Krisztus és az apostolok példájára a futást választotta. A parasztpredikátor félelme ez a nemesi vármegye ítélő-gépezetétől. Bár nem bántak vele rosszul, mégis attól rettegett, hogy súlyos ítélet vár rá, a társadalmi rend megtámadjára.

Polgári Mihály további életsorsáról és a szökése után megindított nagyszabású perről ezúttal nem kívánunk szólni. Említsünk annyit, hogy Poroszországból Németalföldre ment és ott halt meg 1768 után. Fia, szintén Mihály, Hollandiában tanult jeles orvos lett, s ugyancsak szerepel a magyar írók sorában. — Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy Polgári esete szervesen beletartozik a század közepén lejátszódó alföldi parasztnyugtalan-ságok, fel-fellobbanó forradalmi tüzek sorozatába. A Pető—Törő—Bujdosó-féle mezőtúri mozgalommal való kapcsolatát már az eddigi kutatás is fel-

ismerte. Rámutathatunk a gyöngyösi reformátusok körében tapasztalható elégedetlenségre is. 1752. június 11-én, éppen Polgári inkriminált prédikációjának elmondásakor Gyöngyösön is nyomoznak a kálvinisták állítólagos szándékai felől. 1752 augusztusában ugyanitt elfognak egy Nácásy András nevű református papot, mert a rebellis Polgárinak vélik. A gyöngyösi reformátusok politikai nyugtalanságát táplálja a katolikus plébánosnak a pap nélküli „árva ekklezsia“ iránt tanúsított minősíthetetlenül durva, mocskoló magatartása is.

Polgári Mihály szellemi foglalkozást kedvelő, irogató ember volt. Külföldi útjáról Itinerariumot szerkesztett, s 1739-ig terjedő önéletrajzot hagyott hátra. Egyik barátja, Arithmetikáját kéri tőle tanítási célokra, bár ez valószínűleg nem saját munkája, hanem Maróthy György 1743-ban megjelent híres művének kéziratos kivonata. Komoly tudományos igény jelentkezik a Szinyei által leírt bibliai-történeti kéziratos művében. Legnagyobb szabású tudományos terve azonban egy magyar történelem megírása volt. Ideje és ereje legjavát valószínűleg erre fordította, a munka igen szívéhez nőtt. 1752. október 14-én a mezőtúri bírákhoz intézett levelében azért könyörög, hogy szerezzék vissza Egerből lefoglalt Magyar Históriaját. Sokkal jellemzőbb azonban az a részlet, amelyet ugyanezen napon apósának címzett levelében ír: „Avagy csak azt a históriát és krónikát, melyet nemzetem számára kibeszélhetetlen lelkem s testem törődésével irogattam vala Mélt. egri püspök uramtól ki instállya. és ha különben nem lehetne, avagy csak a Tekes debreczeni vagy túri tanácsok interpositioja által nyerettesse ki, mivel jószágaim közzül semmit is annyira nem sajnállok. És ha kinyerendi Klmed, mint az én nagy szorgalmatosságaimnak tanúbizonyságait nevetlen Mihály fiam számára vagy magam számára taresa meg, mert még úgy lehet, hogy ha kezemhez vehetem, ki-dolgozván ki-nyomattatom. És ennek kiserzésébe semmi módot el ne mulasson.“ E kéziratnak, mint jeleztük, egyelőre nyoma veszett. A vizsgálati iratok között nincs. Nem lehetetlen, hogy Barkóczy püspök vette magához.

Nagyon tanulságos lenne ezt a művet hazai történetírásunk fejlődésébe beállítani. Polgárinak az az elhatározása, hogy magyarul ír nemzeti történelmet, ha nem is egészen feltűnő, mégis figyelemre méltó a 18. század derekán. Egyelőre felesleges kutatnunk, milyen viszonyban van kora nagyszabású forráskiadó és történet-kritikai munkásságával, annyi mégis feltehető, hogy a gondolatot, részben talán a forrásokat is Bél Mátyás és Schwandtner János György terjedelmes és éppen a század közepén megjelenő kiadványai (*Adparatus ad historiam Hungariae*, Pozsony, 1735—46 és *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, I—III, Bécs, 1746—48) adták Polgári számára. Könnyű lenne azonban elképzelni azt is, hogy kritikai érzéke és tájékozottsága nem terjedt ki a legmodernebb művek használatára. Valószínűleg csak oly népszerű művet tervezett, mint Spangár András *Magyar Krónikája* (Kassa, 1738), vagy Kovács M. János hasonló című munkája (Pozsony, 1742), természetesen protestáns szempontok szerint.

Polgári nem jelentékeny írója századának, de annál érdekesebb, mint típus. Bizonyára nem nevezhető forradalmárnak sem, de egy adott történeti pillanatban, mint a néppel együtt élő értelmiségi ember hangot mer adni a paraszti közösség nyugtalanságának, s e magatartás következményeit vállalja is. Sok félelem és habozás közepette, de mégis vállalja. Szökése, ha esetleg a paraszti félelem sugallta is, mégis politikai kiállásnak számítható: nem alázkodott meg a hatalom előtt, amit pedig bizonyára megtehetett volna. Életének és munkásságának további kutatása még értékes adatokat hozhat a század-közép szellemi életének rajzához.¹

¹ A Magyar Irodalomtörténeti Társaság idézett vitauülését l. Irodalomtörténet, 1949, 2. sz., a hivatkozás a 250. lapon van. — A Polgári Mihály perére, életrajzára vonatkozó levéltári anyag a következő: Orsz. Levélt. Magy. Kano. Expeditiones, 1752. július, 99. sz.;

1752. okt., 55. sz.; 1753. okt., 26. sz.; 1753. dec., 105. sz.; 1754. jan., 128. sz. Különösen fontos azonban a Heves vármegye levéltárában található peranyag: Processus fiscalis delegati magistratus comitatum Hevess et exterioris Szolnok unitorum contra Michaellem Polgáry Helveticæ confessionis praedicantem Turiensem, 1753. 250. sz. Valamennyi ismert levele, prédikációja. inkriminált egyházi beszédének vázlatát itt találhatók. — Értékes anyagot hoz Borovszky Samu: Egy mult századbeli prédikáció, Prot., Szemle, 1892, 77. skk. l. — Foglalkozik még Polgári esetével Szederkényi Nándor: Heves vármegye története c. művében, IV. köt., 246—47. l., valamint Faragó Bálint: A mezőtúri református egyház története c. munkájában (1927, 52—59. l.) — Mindhárom feldolgozási kísérletnek az a hibája, hogy egyetlen, kéznél levő forrás-csoportra támaszkodnak. — Néhány adattal gazdagítja a képet Szeremley Samu: Szőnyi Béniámin és a Hódmezővásárhelyiek, 1717—1774, Bp., 1890. c. műve is (38—40. l.). Érdekesen mutatja ez a mű, hogy a nagyhírű vásárhelyi prédikátor mily meghunyászkodó magatartást tanúsított az államhatalom és a klerus iránt: vele szemben Polgári csakugyan rebellis. — Polgári Mihály Itineráriumának és önéletrajzának kézírata a debreceni református kollégium nagykönyvtárában levéltárában van, jelzete 550. sz. — Bibliái történeti műve a nyitrai egyházmegye könyvtárába került, könyvészeti leírását l. Szinnyi M. Ir. X, 1338—39. — További életsorsára nézve érdekes felvilágosításokkal szolgál Harsányi István cikke: Bod Péter Athenasának eddig ismeretlen toldaléka 1786-ból, Irodalomtört. Közl., 1928, 89. l. — A gyöngyösi kálvinisták nyugtalankodásaira vonatkozó okleveles anyag a gyöngyösi ref. egyházközség levéltárában található. Ismertetése Bán Imrétől, Egyháztörténet, 1943, 392—93. és 396. l.

KOVÁCS ENDRE

PETŐFI ÉS NERUDA

Nem véletlen, hogy azokban a megemlékezésekben, amelyekkel a szocialista kultúrát építő cseh nép nemrégiben Jan Nerudá-nak (1834—1891), a mult század nagy cseh költőjének 115. születési évfordulóját ünnepelte, több ízben is találkoztunk Petőfi nevével. Nem véletlen, hogy éppen most emlékezik meg a cseh irodalomtörténetírás is arról a meleg ragaszkodásról, amellyel Neruda, a cseh proletariátus haladószellemű költője Petőfihez vonzódott. Már a burzsóá cseh irodalomtörténetírás is számontartotta Neruda Petőfi iránti meleg rokonszenvét; idézni is szokták Petőfit, valahányszor Neruda kedves költőinek felsorolásánál tartottak. Az orosz irodalom nagy realistái, a nyugati irodalmakból elsősorban Heine, a szomszédnépek írói közül pedig Petőfi ragadták meg leginkább a határokon túlra tekintő Neruda érdeklődését. A polgári cseh irodalomtörténetírás azonban meg sem kísérelte ennek az irodalomtörténeti ténynek a magyar vonatkozásait alaposabban megvizsgálni. Prazák is csak annyit tud mondani ezzel kapcsolatban,¹ hogy Petőfi nagyon megtetszett Nerudának, — hogy mi tetszett Nerudának a magyar költőben, arra nem keres feleletet. Neruda Petőfi iránti vonzódásának igazi gyökereire, a hasonló világnézetem alapuló rokonsági kapcsolatokra már csak azért sem mutathatott rá a polgári irodalomtörténet, mivel a cseh klasszikus költő igazi arcát, munkásságának jellegét s jelentőségét éppúgy homályba burkolta a hamis, élettől elszakadt esztéticizmus, mint ahogyan nálunk is nemzedékek próbálták Petőfi forradalmi lényegét elszikkasztani. A polgári utókor szemében Neruda — kozmopolita; mi csodálónivaló van hát azon, hogy innen is, onnan is csipeget valamit a cseh irodalom számára? Csak napjainkban derül ki, mennyire félremagyarázták, milyen hamisan értékelték a cseh költők legnagyobbikának munkásságát a polgári korszakban. Csak most, a népi demokrácia levegőjében jutott el odáig a fejlődés, hogy teljes súlyában és jelentőségében tudjuk értékelni a nagy cseh költő Petőfi iránti tiszteletét, hogy nem egyszerűsítjük le ezt az őszinte, baráti vonzalmat kuriózum-keresésre, hanem Neruda és Petőfi kapcsolatának példáján is annak a törvénynek az igazságát látjuk megvalósulni, hogy a nagy haladó költők minden időben

¹ Albert Prazák: Literatura česká devatenáctého století III. 382. l.